

Oppdragsrapport nr. 2-2012

Christian Poppe

Økonomisk utsatthet
Situasjonen for norske hushold i 2011

SIFO

© SIFO 2012
Oppdragsrapport nr. 2 – 2012

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING
Sandakerveien 24 C, Bygg B
Postboks 4682 Nydalen
0405 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Tittel Økonomisk utsatthet — Situasjonen for norskehus- hold i 2011	Antall sider 38	Dato 15.04.2012
Forfatter(e) Christian Poppe	Prosjektnummer 11201128	Faglig ansvarlig sign. <i>Mary Ann Stamst</i>
Oppdragsgiver SIFO		
Sammendrag Denne rapporten ser på 5 indikatorer på økonomisk utsatthet: endret økonomisk situasjon, dårlig råd, lav økonomisk buffer, lave kunnskaper om økonomi og tilbakevendende betalingsproblemer. Basert på SIFO-surveyen og Dugelighetsundersøkelsen — begge spørreundersøkelser som ble gjennomført våren 2011 — finner vi bl.a. at omfanget av tilbakevendende betalingsproblemer blant norske hushold er 7,5 %. Dette er en økning fra tidligere målinger. I analysene kontrolleres det for en rekke årsaksfaktorer. Det er særlig tre forhold som framstår som viktigere enn andre: alder, lav inntekt og langtidsledighet. I et mer overordnet perspektiv må økonomisk utsatthet knyttes til den økende finansialiseringen av økonomien. I et slikt perspektiv ligger det generelle utsatthetsmomentet i at husholdene i stadig større grad søker velferd og sosialt ønskede livsstiler gjennom å gire inntekten med lånte penger.		
Stikkord Økonomisk utsatthet, betalingsproblemer, gjeld, finansialisering		

ØKONOMISK UTSATTHET

SITUASJONEN FOR NORSKE HUSHOLD I 2011

Christian Poppe, SIFO

INNHold

1.	Innledning — Metode	7
2.	Risiko ved inngangen til 2012	9
2.1.	Finansialisering	9
2.2.	Betalingsproblemer	10
3.	SIFO-surveyen	13
3.1.	Innledning	13
3.2.	Endret økonomi siste året	13
3.3.	Dårlig råd siste året	16
3.4.	Tilbakevendende betalingsproblemer	18
4.	Dugelighetsundersøkelsen	21
4.1.	Innledning	21
4.2.	Lav økonomisk buffer	21
4.3.	Lave kunnskaper om økonomi	24
4.4.	Tilbakevendende betalingsproblemer	26
4.5.	En kommentar om alderens betydning for betalingsproblemer	30
5.	Konklusjon	33
	Referanser	37

1. INNLEDNING — METODE

I denne rapporten ser vi på økonomisk utsatthet blant norske hushold. Fremstillingen bygger på to spørreundersøkelser som begge er gjennomført våren 2011 og er basert på representative utvalg trukket fra TNS-Gallups web-panel. I begge undersøkelsene har respondentene besvart spørreskjemaet ved hjelp av en PC. For det foreliggende temaet mener vi at denne datainnsamlingsmetoden gir mer valide data enn andre metoder. Dette først og fremst fordi respondenten kan besvare sensitive spørsmål i ro og mak uten at intervjuere eller andre involveres i prosessen — hvis da ikke vedkommende selv gir tillatelse til dette.

Den første av disse spørreundersøkelsene er den såkalte SIFO-surveyen som gjennomføres hvert eller annet hvert år. Den har et standardbatteri av økonomispørsmål og et sett av bakgrunnsvariable som gjør det mulig å identifisere sentrale grupper som er særlig utsatt for svingninger i økonomien. Fra denne undersøkelsen henter vi ut tre indikatorer på økonomisk utsatthet: negative forandringer i inntekts- og/eller utgiftsituasjonen, selvrapportert dårlig råd og tilbakevendende betalingsproblemer — alt innenfor en tidsramme på siste 12 måneder. Oppdragsgiver for denne undersøkelsen er BLD/SIFO.

Den andre spørreundersøkelsen omtales i det følgende som dugelighetsundersøkelsen. Med finansiering fra Finansmarkedsfondet, Finanstilsynet, Odinfondene og Skipskredittfondet har Universitet i Agder (UiA) og SIFO gjennomført en spørreundersøkelse med det formål å måle økonomisk dugelighet i Norge — dvs. husholdenes kompetanse på områder som økonomisk oversikt og styring, planlegging, produktvalg og informasjonssøking i kredittmarkedet. Undersøkelsens kjerne er OECDs spørreskjema om det samme temaet. Herfra henter vi tre indikatorer på økonomisk utsatthet: hvorvidt man har tilstrekkelig økonomisk buffer, gode nok kunnskaper om økonomi samt

tilbakevendende betalingsproblemer. Den sistnevnte indikatoren er målt på samme måte i begge spørreundersøkelsene. Dugelighetsundersøkelsen har imidlertid litt andre bakgrunnsvariable, og gir oss derfor anledning til å se på andre utsatte grupper enn SIFO-surveyen.

Når det gjelder utvalgenes størrelse har SIFO-surveyen i utgangspunktet over 1000 respondenter, mens dugelighetsundersøkelsen har omtrent dobbelt så mange. I begge undersøkelsene er studenter og personer under 18 og over 80 år filtrert ut. Det samme gjelder respondenter som *ikke* er hovedpersoner i sitt hushold og som følgelig ikke har tilstrekkelig oversikt over enhetens økonomi. Vi har m.a.o. tatt ut hjemmeboende barn over 18, besteforeldre og andre som er bosatt i husholdet. Dessuten har vi fjernet alle med husholdsinntekter over 2 millioner kroner da disse ville ha fått en uforholdsmessig stor betydning for resultatet i enkelte av analysene som gjøres. Med disse filtreringene står vi tilbake med rundt 980 respondenter i SIFO-surveyen og i overkant av 1800 respondenter i dugelighetsundersøkelsen. På enkelte uavhengige variable er det mindre frafall som reduserer utvalgene med inntil 50 respondenter i noen analyser

Notatet er bygget opp på følgende måte. I det neste kapitlet skisserer vi kort det risikobildet som husholdningene står overfor ved inngangen til 2012. Deretter tar kapittel 3 for seg utsatthetsindikatorene i SIFO-surveyen. Kapittel 4 gjør det samme med basis i dugelighetsundersøkelsen. Til slutt oppsummeres funnene.

2. RISIKO VED INNGANGEN TIL 2012

2.1. FINANSIALISERING

Til grunn for det risikobildet som husholdene står overfor ved inngangen til 2012 ligger et fenomen som i faglitteraturen betegnes som '*finansialisering*' (Epstein 2005; Lewitt 2010; Poppe 2011b). Det viser til den økte betydningen som finansielle motiver, markeder, aktører og institusjoner har fått for den nasjonale og globale økonomien (Epstein 2005:3). Den sentrale rollen som finansnæringen etter hvert — og særlig etter 1980 — har fått, kommer til uttrykk både i statistikk og historisk-spesifikke begivenheter. Fra 1970 til 2005 har f.eks. næringens omsetning målt som andel av BNP i mange land doblet seg, og vel så det. I USA, som fortsatt er den største økonomien i verden, har finansnæringens bidrag for lengst passert 30%. I Norge er den tilsvarende andelen i 2005 like i underkant av 18% (OECD Factbook i Hjertaker and Tranøy 2010:25). For å få det riktige bildet må det imidlertid legges til at dette er en meget spesiell næring; ikke bare kan budsjettbalansene og bidragene innenfor enkelt næringer være betydelig større enn det generelle bidraget til BNP, men finansnæringen er faktisk også i stand til å sette både nasjonale og store deler av den globale økonomien i krise — med de konsekvenser det får for husholdene.

Dette har bl.a. sammenheng med at næringen pr definisjon er spekulativ; målet er å tjene mest mulig penger på raskest mulig tid. Dette har ført til at store mengder kapital i økende grad er blitt kanalisert fra langsiktige til mer kortsiktige investeringsprosjekter. Det har også ført til at denne kapitalen i økende grad er investert i finansielle produkter snarere enn i produksjon og arbeidsplasser fordi utsiktene til gevinst er større der. Dessuten har grensene mellom finansielle og ikke-finansielle selskaper blitt mer utydelige, dels ved at firmaer i økende grad investerer sine overskudd i finansmarkedene og dels ved at realøkonomisk produksjon finansieres ved å hente inn kapi-

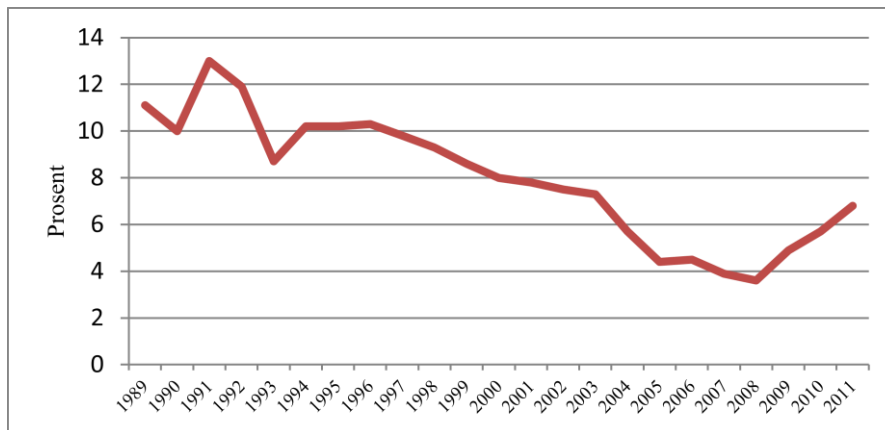
tal i finansmarkedene (Lewitt 2010; Harvey 2005; Epstein 2005). I tillegg er finansieringen av velferdsstatene tett knyttet til disse markedene (Manolopoulos 2011). Dermed blir både den nasjonale og globale økonomien i økende grad avhengig av store investorers spekulative motiver og kreative handlinger.

Finansnæringens økende betydning er en følge av at den vestlige økonomien ble deregulert fra slutten av 1970-årene og utover. Et kjernepunkt i denne prosessen var å skape ny vekst gjennom å gi stater, bedrifter og hushold lettere tilgang på lån og kreditt. For husholdenes del innebar dette en økt forventning til å forbruke varer og tjenester gjennom å gi inntekten gjennom låneopptak. Det er liten tvil om at dette prosjektet har vært vellykket i den forstand at markedene for varer og tjenester bugner over av tilbud og ny teknologi, og at levekårene har blitt bedre for de fleste. Imidlertid har medaljen en bakside: ustabile økonomiske rammebetingelser og hyppige kriser. Mens Norge stort sett har sluppet unna med én stor krise ved inngangen til 90-tallet, og for tiden ser ut til å styre unna det meste av den pågående finanskrisen, har verden opplevd mer enn 10 større nasjonale og regionale kriser siden 1980. Det internasjonale Pengefondet (IMF) har også stadig oftere måttet gripe inn med støttende tiltak i bytte mot nasjonale innstramminger (Poppe 2011b).

2.2. BETALINGSPROBLEMER

Når krisene slår inn rammes selvsagt hushold mer eller mindre hardt, avhengig av hvor risikoeksponert de er. I økonomiske kriser er gjerne arbeidsløshet den største trusselen, og den ene begivenhet som alene ikke bare kan velte husholdenes økonomiske balanse, men også true et lands og hele regioners vekstpotensial for mange år framover. Det sies av og til at husholdene er langt mindre eksponert for denne typen risiko nå enn tidligere siden de ofte har mer enn én inntektskilde. Imidlertid har husholdene langt mer gjeld enn noen gang før. I store deler av livet er økonomien presset opp mot tålegrensene selv om begge hovedpersonene er i full jobb. Tap av en av inntektene kan derfor ha vel så alvorlige følger i dag som i tidligere perioder. Dessuten er risikoene annerledes nå, ikke minst pga. utstrakte gjeldsforpliktelser i en finansialisert økonomisk kontekst. Gjelden er i seg selv blitt en alvorlig risikofaktor — selv for husholdninger som beholder sine inntekter intakt.

Figur 2-1 viser utviklingen av andelen norske hushold med tilbakevendende betalingsproblemer i perioden 1989—2011 — altså fra den første gjeldskrisen fram til den

Figur 2-1 Tilbakevendende betalingsvansker 1989-2011. Prosent. ^{a)}

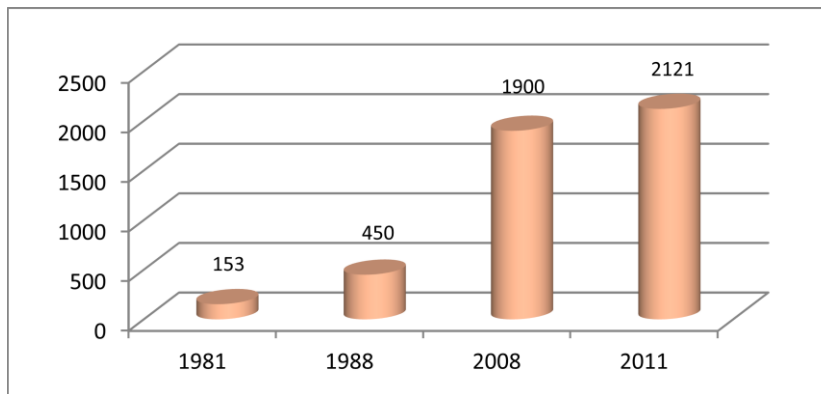
^{a)} Tilbakevendende betalingsproblemer: at husholdet ikke har kunnet betale regninger og/eller renter og avdrag på lån, og at dette har skjedd av og til eller ofte siste året

pågående finanskrisen.¹ Problemtilstanden er definert som at man ikke har penger til å betale regninger og/eller betjene lån ved absolutt siste forfall, og at dette har hendt av og til eller ofte det siste året. Som vi ser var problemomfanget oppe i 13% i 1991. Siden da har tendensen vært fallende helt fram til finanskrisen rammet Norge høsten 2008, hvorefter omfanget har begynt å stige igjen. I 2011 viser de to spørreundersøkelsene vi etter hvert skal rapportere fra et gjennomsnittlig problemomfang på 7,5%.

Figuren er også interessant fordi den viser at andelen hushold med tilbakevendende betalingsproblemer var på et historisk lavmål i perioden 2004-08 — på et tidspunkt da norsk økonomi opplevde den kanskje største veksten siden 2. verdenskrig. Samtidig ser vi i figur 2-2 på neste side at utviklingen i låneopptaket har vært formidabelt. Mens den forrige gjeldskrisen dreide seg om et kredittvolum som hadde økt fra 153 milliarder til 450 milliarder, passerte det samlede utlånet til husholdningene hele 2000 milliarder i løpet av 2010. Ved inngangen til 2012 er dette tallet steget til over 2100 milliarder. De underliggende tallene viser dessuten at gjeldsveksten var særlig stor i

¹ Definisjonen av tilbakevendende betalingsproblemer har blitt justert ved et par anledninger i denne perioden. Målemetoden er også endret; fra personlig intervju i 90-årene til CATI på 200-tallet. Målingen i 2011 er gjennomført som en web-undersøkelse. Dette betyr at endringer i problemomfang fra ett måletidspunkt til et annet ikke nødvendigvis er direkte sammenlignbare, og at fortolkningene av figur 2-1 må foretas med varsomhet. For en redegjørelse av justeringer av måleinstrumentet se (Poppe 2005; Lavik and Tuft 2011). Den generelle tendensen er det imidlertid liten grunn til å trekke i tvil.

Figur 2-2: Samlet utlån til norske hushold 1981-2011. Milliarder kroner

oppgangstiden 2004-08 samtidig som vi satte rekord i antall sysselsatte.² Det er derfor åpenbart at selv små svingninger i sysselsettingen og/eller prisen på gjeld kan ha alvorlige konsekvenser for en del husholdninger. Imidlertid vil en mer langvarig kombinasjon av uheldige faktorer fort kunne få større virkninger enn krisen vi opplevde ved inngangen til 1990-årene. Mekanismene er der; husholdene er antakeligvis mer sårbare overfor sviktende markeder og andre makro-økonomiske begivenheter enn noen gang tidligere.

² Kilder for disse tallene: Stortingsmelding nr 9 1989:58, Statistisk Sentralbyrå websider, tidligere SIFO-surveyer, Skogstad-Aamo's foredrag på konferansen Penger til Besvær oktober 2010.

3. SIFO-SURVEYEN

3.1. INNLEDNING

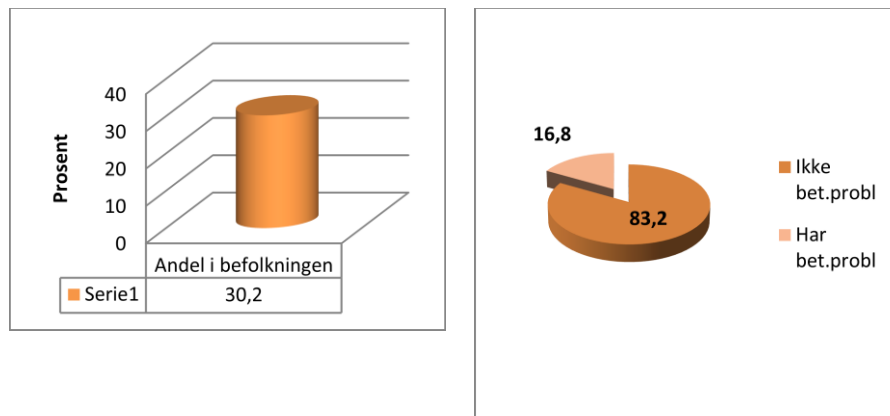
Som sagt innledningsvis bygger de empiriske analysene på to spørreundersøkelser som begge ble gjennomført våren 2011. Dette kapitlet er basert på den ene av disse: SIFO-surveyen. Dette er en undersøkelse som gjentas hvert år eller annet hvert år, og som har et standardbatteri av økonomispørsmål og et sett av bakgrunnsvariable som gjør det mulig å identifisere sentrale grupper som er særlig utsatt for svingninger i økonomien. I 2011 har surveyen dessuten tre indikatorer på økonomisk utsatthet: negative forandringer i inntekts- og/eller utgiftsituasjonen, selvrapportert dårlig økonomi og tilbakevendende betalingsproblemer — alt innenfor en tidsramme på siste 12 måneder. Vi skal se på disse indikatorene etter tur.

3.2. ENDRET ØKONOMI SISTE ÅRET

Den første indikatoren på økonomisk utsatthet som vi skal se på er endringer i husholdsøkonomien det siste året. Selv om det er en kjent sak at også positive forandringer som for eksempel en betydelig inntektsøkning eller en stor lottogevinst kan skape problemer for mottakeren, skal vi her nøye oss med å se på negative forskyvninger. I SIFO-surveyen har vi stilt følgende to spørsmål:

Hvordan har husholdets samlede inntekt utviklet seg i løpet av de siste tolv måneder? Hvordan har husholdets utgifter utviklet seg i løpet av de siste tolv måneder? Svarkategorier for begge spørsmål: Økt merkbart/holdt seg noenlunde stabil/ blitt redusert merkbart

Figur 3-1 Endret økonomi siste året. N=976. Prosent. SIFO-surveyen 2011

Svarene på disse spørsmålene er kombinert til en utsatthetsindikator som skiller mellom de som har opplevd merkbar inntektsreduksjon og/eller utgiftsøkning på den ene siden, og alle andre på den annen. Som figur 3-1 viser er det nesten en tredjedel — 30,2% — av husholdene som har opplevd en slik endring. Forskyvninger av denne typen vil selvsagt påvirke husholdningens budsjett; det må strammes inn for å få endene til å møtes. Det siste 10-året har riktignok vært preget av gode lønnsoppgjør og rentenivået har ligget til dels svært lavt i store deler av 2000-tallet. De fleste av oss vil derfor ha en viss fleksibilitet i økonomien til å tåle negative endringer i husholdets økonomiske rammer. Likevel ser vi i figuren at nesten 17% av de som har opplevd reduserte inntekter og/eller økte utgifter siste året har tilbakevendende betalingsproblemer. Det er betydelig høyere enn landsgjennomsnittet på 7,5%.

Hvis vi ser nærmere på hva som kjennetegner gruppen med denne typen endringer i økonomien, viser den logistiske regresjonsanalysen i tabell 3-A at dette bl.a. dreier seg om hushold med samlede inntekter under 400.000 kroner. Videre er det en høyere sannsynlighet for at par med barn befinner seg i denne gruppen. Dessuten har endringene sammenheng med visse hendelser: langvarig sykdom, langtidslidighet og overgang fra å være lønsmottaker til å bli pensjonist. Disse har alle det til felles at inntektene blir redusert. Som det å bli pensjonist viser, kan inntektsreducerende begivenheter i noen tilfeller planlegges en tid i forveien og derfor være relativt uproblematisk økonomisk sett. Sykdom og arbeidsløshet er imidlertid ofte hendelser som man er uforberedt på og som derfor kan være vanskelige å håndtere, dels fordi inntektsreduksjonene kan være store og dels fordi mange av forpliktelsene på utgiftssiden ikke kan justeres over natten.

Tabell 3-A: Endret økonomi siste året. Logistisk regresjon. N=981. SIFO-surveyen 2011

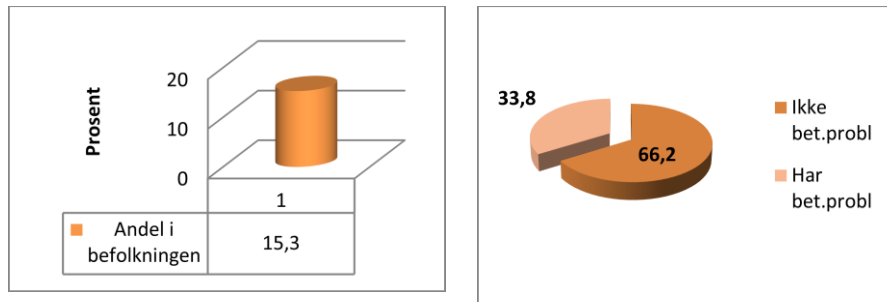
	B	Exp (B)	Sig
Kjønn	-.178	.837	.226
Alder	.011	1.011	.078
Husholdsinntekt under 400.000	.508	1.662	.020
<i>Familietype</i>			
Enslig	.796	2.216	.072
Enslig forsørger	.687	1.988	.182
Par	.320	1.378	.460
Par med barn	1.349	3.855	.001
<i>Hendelser</i>			
Langvarig sykdom siste året	.596	1.815	.000
Langtidsledig siste året	.937	2.553	.004
Blitt pensjonist siste året	.935	2.547	.002
Skiftet bolig siste året	.497	1.644	.044
Konstant	-2.541	.079	.000

Nagelkerke R^2 : .093 Med unntak av alder er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei. Kjønn: m=0, k=1

Når det gjelder begivenheter som fører til økte utgifter har vi ikke et tilsvarende sett av variable å kontrollere for i analysene. Men det er nærliggende å tenke seg at mange hushold har slitt med de høye strømutgiftene vinteren og våren 2011. En annen begivenhet som typisk øker utgiftene — kanskje særlig for førstegangsetablerere og andre som befinner seg tidlig i boligkarrieren — er skifte av bolig. Analysene viser da også at det er en høyere sannsynlig for å være økonomisk utsatt dersom man siste 12 måneder har flyttet fra en bolig til en annen.

Til slutt kan vi merke oss at det også er kontrollert for kjønn, alder og andre familietyper: enslige, enslige forsørgere og par uten barn. Ingenting av dette er statistisk signifikant.

Figur 3-2 Dårlig økonomi siste året. N=987. Prosent. SIFO-surveyen 2011

3.3. DÅRLIG RÅD SISTE ÅRET

Den neste indikatoren på økonomisk utsatthet er selvrapportert dårlig råd. Spørsmålet som ble stilt i SIFO-surveyen var følgende:

Hvordan vil du beskrive økonomien i husholdet ditt de siste 12 månedene? Svarkategorier: Veldig god/ganske god/ganske dårlig/veldig dårlig

Respondenter som på vegne av sine hushold avgir svar på den dårlige siden av skalaen defineres i denne sammenheng som en økonomisk utsatt gruppe. Som vi ser i figur 3-2 mener 15,3% at økonomien de siste 12 månedene har vært ganske eller veldig dårlig.

Dette betyr imidlertid ikke nødvendigvis at situasjonen er uoverkommelig eller endog kritisk; det kan ganske enkelt være stramt. Det å ha dårlig økonomi kan da også som kjent mestres på mer eller mindre kreative og dyktige måter. Dessuten dreier dette seg om selvrapportering. De vurderinger som legges til grunn viser dermed ikke nødvendigvis til deprivasjon i absolutt eller «objektiv» forstand. For svarene kan også være basert på relative oppfatninger om forholdet mellom sosiale ambisjoner og disponible økonomiske midler for å nå disse målene, eller på inntrykk av hvordan man selv må streve for å få endene til å strekke til sammenlignet med andre hushold i ens nære omgivelser. Likevel er hovedinntrykket at selvrapportert dårlig råd har en viss forankring i harde realiteter. Som vi ser i figur 3-2 har så mange som $\frac{1}{3}$ av de som er økonomisk utsatte i denne forstand tilbakevendende betalingsproblemer som del av sin hverdag.

Tabell 3-B: Dårlig råd siste året. Logistisk regresjon. N=994 SIFO-surveyen 2011

	B	Exp (B)	Sig
Kjønn	-.011	1.011	.956
Alder	-.028	.972	.001
Husholdsinntekt under 400.000	1.585	4.880	.000
<i>Familietype</i>			
Enslig	.223	1.250	.615
Enslig forsørger	.552	1.736	.301
Par	-.154	.857	.729
Par med barn	.501	1.651	.220
<i>Hendelser</i>			
Langvarig sykdom siste året	.532	1.703	.013
Langtidsledig siste året	1.654	5.229	.000
Blitt pensjonist siste året	.391	1.478	.408
Skiftet bolig siste året	-.132	.877	.680
Konstant	-1.339	.262	.004

Nagelkerke R²: .199 Med unntak av alder er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei. Kjønn: m=0, k=1

Hvis vi ser nærmere på hvem som faller i denne utsatthetsgruppen viser regresjonsanalysen i tabell 3-B at dette primært dreier seg om yngre hushold; jo yngre respondenten, som representant for sitt hushold, er desto større sannsynlighet er det for å ha hatt dårlig råd siste året. Videre ser vi at hushold med inntekter under 400.000 kroner har en større sannsynlighet enn andre for å være økonomisk utsatt slik det her måles. Dessuten ser vi at det å ha dårlig økonomi særlig knyttes til to typer hendelser: langvarig sykdom og langtidsledighet. For øvrig kan vi merke oss at denne typen økonomisk utsatthet ser ut til å være rimelig jevnt fordelt i alle familietyper; ingen skiller seg ut. Heller ikke de som nylig er blitt pensjonister eller har flyttet til annen bolig siste året skiller seg ut på denne indikatoren. Dessuten finner vi ingen forskjell mellom mannlige og kvinnelige representanter for de respektive husholdene.

3.4. TILBAKEVENDENDE BETALINGSPROBLEMER

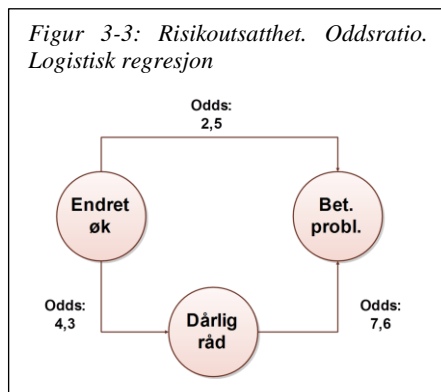
Den tredje utsatthetsindikatoren fra SIFO-surveyen er tilbakevendende betalingsproblemer. Indikatoren defineres ved hjelp av følgende to spørsmål:

Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet ditt ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved absolutt siste forfall. Svaralternativer: Ja/nei.

Hvis ja: Hvor ofte har dette forekommet? Svaralternativer: En sjelden gang/ av og til/ ofte.

Som allerede nevnt i kapittel 2 er problemtilstanden definert som at man ikke har hatt penger til å betale regninger og/eller betjene lån ved absolutt siste forfall, og at dette har hendt av og til eller ofte det siste året. Et identisk måleinstrument ble brukt i Dugelighetsundersøkelsen — noe vi skal komme tilbake til i kapittel 4. Men som vi alt har sett i figur 2-1 indikerer gjennomsnittet av de to målingene at problemomfanget ligger på 7,5% i 2011. Hvis vi legger til grunn at det er omtrent 2 millioner hushold i Norge, betyr dette at rundt 150.000 hushold har tilbakevendende betalingsproblemer som del av sin økonomiske og sosiale hverdag. Dette er imidlertid ikke ensbetydende med at alle er i alvorlige, eller like alvorlige, vanskeligheter. Indikatoren fanger i utgangspunktet opp alt fra forglemmelser og uproblematiske likviditetsproblemer til mer fundamentale økonomiske vansker, herunder alvorlige gjeldsproblemer. Men til forskjell fra tall fra andre kilder som f.eks. Lindorff og Experian måler vi gjentakende problemer. Dette er trolig hovedgrunnen til at vårt estimat på problemomfanget ligger lavere enn beregninger basert på nevnte kilder.

Også for denne utsatthetsindikatoren har vi gjennomført en logistisk regresjonsanalyse for å forstå hvilke grupper som har betalingsvansker slik det måles her. I analysen

har vi modellert forholdet mellom de tre utsatthetsindikatorene vi har sett på til nå. Dette forholdet er skjematisk illustrert i figur 3-3. Modellen innebærer at vi tenker oss et typisk problemforløp som starter med en hendelse hvor budsjettbalansen forrykkes i negativ retning og enten fører til at man får betalingsproblemer eller ganske enkelt dårlig råd — noe som i sin tur øker sjansene for betalingsproblemer. De foreliggende dataene kan selvsagt

verken støtte eller svekke antakelsen av slike forløp siden vi ikke opererer med tidsse-rier. Vi nøyer oss derfor med å anslå sammenhengen mellom *'dårlig råd* og *'endret økonomisk situasjon'* ved hjelp en enkel regresjonsanalyse hvor førstnevnte utsatthets-indikator er avhengig variabel og sistnevnte indikator er eneste uavhengige variabel. Den viser at sjansen (oddsratio) for å oppleve økonomien som dårlig er 4,3 ganger høyere blant de som utsettes for negative økonomiske endringer. I figur 3-3 har vi også rapportert sjanser (oddsratioer) for å ha tilbakevendende betalingsproblemer blant de som har hatt henholdsvis negative endringer i husholdsøkonomien og de som opplever at husholdets økonomi er dårlig. Disse estimatene bygger imidlertid på en mer omfattende analyse — nemlig den som er gjengitt i tabell 3-C nedenfor.

Modellen i tabell 3-C estimerer sannsynligheten for å ha tilbakevendende betalingsproblemer i ulike sosiale grupper. Som vi ser er effekten av både *'dårlig råd'* og *'endret økonomisk situasjon'* statistisk signifikant kontrollert for de øvrige variablene i modellen. Resultatet indikerer at de som har hatt negative endringer i husholdsøkonomien det siste året har 2,6 ganger så høy sjanse (odds) for å få betalingsproblemer enn de som ikke har vært utsatt for slike forskyvninger. Den tilsvarende sjansen blant de som oppgir å ha dårlig råd er 7,7 ganger høyere enn de som ikke har dette. Videre ser vi at alder har en selvstendig effekt; eldre hushold har en lavere sjanse for å ha betalingsproblemer enn yngre. Dessuten ser vi at det å være enslige forsørger eller langtidsledig har en tilsvarende selvstendig effekt, bare i motsatt retning; det å tilhøre disse gruppene øker sjansen for tilbakevendende betalingsvansker.³

Til slutt er det nødvendig å understreke at selv om lav inntekt, de øvrige familietyperne og de resterende hendelsene ikke er statistisk signifikante i denne analysen, kan man neppe trekke den slutning at disse variablene er uten betydning for sjansen til å ha betalingsproblemer — kun at de ikke har en *selvstendig* effekt. For som vi har sett i de foregående avsnittene har disse variablene en statistisk signifikant betydning for å være risikoutsatt på en av de to andre måtene. For å illustrere, vet vi fra tabell 3-A og 3-B at lav inntekt både øker sjansen for bli rammet av negative endringer i husholdsøkonomien og for å oppleve økonomien som dårlig. Når disse utsatthetsindikatorne i sin tur påvirker sjansen for betalingsvansker, innebærer dette at lav inntekt også har en — her: indirekte — betydning for hvorvidt man har slike problemer.

³ I tidligere faser av analysene har det også vært kontrollert for kjønn, men vi finner ingen signifikante forskjeller mellom mannlige og kvinnelige representanter for hushold når det gjelder sannsynligheten for tilbakevendende betalingsproblemer. Det er da heller ingen gode teoretiske grunner som taler for at vi burde finne en slik forskjell. Kjønnsvariabelen har dessuten ikke vært statistisk signifikant i noen av de øvrige analysene. Vi har derfor utelatt kjønn i den endelige modellen i tabell 3-C.

Tabell 3-C: Betalingsproblemer. Logistisk regresjon. N=965. SIFO-surveyen 2011

	B	Exp (B)	Sig
Alder	-.029	.972	.032
Husholdsinntekt under 400.000	-.286	.751	.476
<i>Familietype</i>			
Enslig	1.402	4.062	.145
Enslig forsørger	2.417	11.211	.016
Par	.744	2.104	.452
Par med barn	1.829	6.228	.052
<i>Hendelser</i>			
Langvarig sykdom siste året	.304	1.355	.325
Langtidsledig siste året	1.143	3.137	.007
Blitt pensjonist siste året	.421	1.523	.575
Skiftet bolig siste året	.168	1.183	.692
<i>Økonomisk utsatthet</i>			
Endret økonomi siste året	.953	2.594	.001
Dårlig råd siste året	2.041	7.696	.000
Konstant	-3.902	.020	.000

Nagelkerke R²: .324 Med unntak av alder er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei.

I andre sammenhenger har vi imidlertid sett på alternative modeller som mer spesifikt fokuserer på effekten av lav inntekt og det å tilhøre ulike familietyper eller være utsatt for visse livsbegivenheter. Her har vi også sett på forholdet mellom gjeld og betalingsvansker — selv om de tilgjengelige gjeldsvariablene dessverre gir begrenset informasjon. Se Poppe (2011a) og Lavik & Tufte (2011).

4. DUGELIGHETSUNDERSØKELSEN

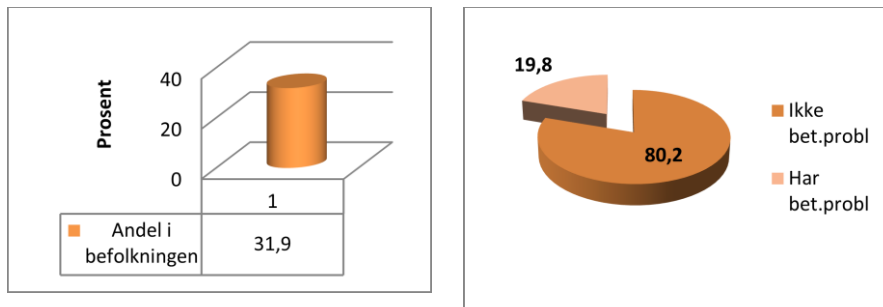
4.1. INNLEDNING

I dette kapitlet ser vi på økonomisk utsatthet ved hjelp av spørreundersøkelse nr. 2: dugelighetsundersøkelsen. Dette er en survey som ble utført av Universitet i Agder (UiA) og SIFO med finansiering fra Finansmarkedsfondet, Finanstilsynet, Odinfondene og Skipskredittfondet. Hovedformålet med undersøkelsen var å måle økonomisk dugelighet i Norge ved hjelp av en justert utgave av OECDs spørreskjema tilpasset norske forhold og forskningsbehov. I den anledning ble det også målt økonomisk utsatthet ved hjelp av tre indikatorer: hvorvidt man har tilstrekkelig økonomisk buffer, gode nok kunnskaper om økonomi samt tilbakevendende betalingsproblemer siste året. Vi skal se på disse indikatorene etter tur.

4.2. LAV ØKONOMISK BUFFER

Når husholdsøkonomien er underlagt markedsøkonomiske svingninger og den grunnleggende systemstabiliteten som finansialiseringen har ført til, blir det nødvendig å ha en buffer, noe å «gå på» hvis noe skulle gå galt. Det fins i prinsippet mange typer av buffere. Ett eksempel er formue eller verdifulle eiendeler som kan realiseres om en krise skulle oppstå. Et annet eksempel er foreldre eller annen familie som kan stille opp hvis det kniper. Videre er det nok mange som betrakter kreditt som buffer — herunder kredittkort, overtrekk på lønnskonto, forbrukslån og rammelån eller tilleggs-lån med pant i boligen. Men dette er jo en type reserve som også har sine problematiske sider, særlig hvis det er snakk om dyr forbrukskreditt (Poppe and Jakobsen 2009). Når alt kommer til alt, er nok «penger på bok» — sparepenger — den beste bufferen man kan ha. I det minste er det et poeng å kunne slippe å ta opp lån hvis f.eks. kjøleskapet går i stykker eller man får en stor tannlegeregning. Man bør også

Figur 4-1: Lav økonomisk buffer. N=1828. Prosent. Dugelighetsundersøkelsen 2011

kunne håndtere gjeldsforpliktelser og løpende regninger i en kortvarig periode hvis man skulle være så uheldig og miste jobben. I den offentlige debatten hevdes det derfor gjerne at man som en tommelfingerregel bør ha minst én til to månedslønninger i bakhånd.

Med utgangspunkt i denne typen tankegang ble følgende spørsmål stilt i dugelighetsundersøkelsen:

Har du penger i bakhånd for å møte eventuelle uforutsette utgifter, og i så fall hvor mye? Svarkategorier: Nei, har ingen penger i bakhånd/ Ja, men mindre enn en månedslønn/ Ja, omtrent en månedslønn/ Ja, mer enn en månedslønn

De som svarer at de har mindre enn én månedslønn i bakhånd defineres i denne sammenheng som en økonomisk utsatt gruppe. Som vi ser i figur 4-1 gjelder dette omtrent $\frac{1}{3}$ av befolkningen. Dette er i tråd med hva som tidligere har blitt registrert ved hjelp av lignende survey-spørsmål (Braathen and Furulund 2008). I figur 4-1 ser vi dessuten at de som har mindre enn én månedslønn i buffer også har en nesten tre ganger så høy sannsynlighet for betalingsproblemer: 19,8% av dem har dette som en tilbakevendende del av sin økonomiske og sosiale hverdag.

Hvis vi ser nærmere på hva som kjennetegner gruppen med en lavere buffer enn én månedslønn, viser den logistiske regresjonsanalysen i tabell 4-A at dette bl.a. dreier seg om personer i hushold med samlede inntekter under 400.000 kroner. Et annet kjennetegn er at personer med forbruksgjeld og kredittkortgjeld er overrepresentert i gruppen med lav buffer. Dette tyder på en form for aggregert utsatthet; lite med midler i bakhånd i kombinasjon med dyr forbrukskreditt. I den grad dette er tilfelle har vi å gjøre med en gruppe hushold som typisk vil ha svært lite å gå på skulle noe uforut-

Tabell 4-A: Lav økonomisk buffer. Logistisk regresjonsanalyse. N=1789. Dugelighetsundersøkelsen 2011

	B	Exp (B)	Sig
Alder	-.056	.946	.000
Husholdsinntekt under 400.000	.761	2.141	.000
<i>Gjeld</i>			
Har boliglån	.130	1.138	.297
Har forbrukslån	1.533	4.633	.000
Har rammelån	-.558	.527	.001
Har kredittkortgjeld	1.150	3.158	.000
<i>Hendelser</i>			
Langtidsledig siste året	1.172	3.230	.000
Blitt pensjonist siste året	-.734	.480	.018
Konstant	1.143	3.137	.000

Nagelkerke R²: .357 Med unntak av alder er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei.

sett inntreffe. I så fall er det grunn til å anta at andelen med betalingsproblemer raskt kan øke hvis de økonomiske rammebetingelsene endrer seg.

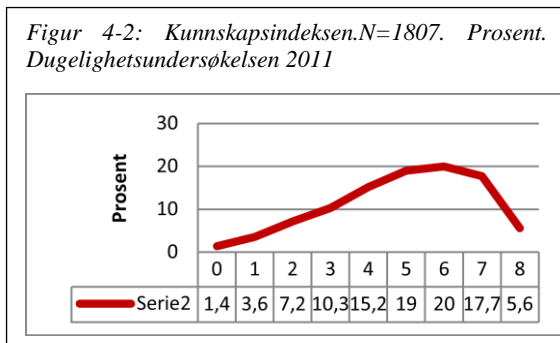
Omvendt viser analysen i tabell 4-A at det også er virksomme mekanismer som reduserer sjansen for å tilhøre gruppen med lav økonomisk buffer. F.eks. ser vi at ung alder har en slik effekt. Det kan ha sammenheng med at unge personer ennå ikke har pådratt seg store forpliktelser og derfor har mulighet til å legge penger til side. Heller ikke de som har blitt pensjonister siste 12 måneder er økonomisk utsatt i denne forstand — kontrollert for alder. Det kan skyldes at vi her har å gjøre med personer som typisk tilhører en «mellomgruppe» som kanskje har benyttet seg av de fordeler som lånemarkedet de siste 20 årene har tilbudt, men som likevel har sett verdien av å bygge ned omfanget av de økonomiske forpliktelsene før de avsluttet yrkeskarrieren. Det kan også ha sammenheng med at de ved inngangen til pensjonisttilværelsen høster gevinsten av verdistigningen på boligen og på den måten har opparbeidet seg en buffer som overstiger grensen for lav buffer slik vi her definerer den.

Til slutt kan vi merke oss at det å ha rammelån reduserer sjansen for å ha lav økonomisk buffer. Det er ikke urimelig å tenke seg at dette kan ha sammenheng med at man oppfatter uutnyttet boligkapital som en buffer. Denne typen lån er også et moderne kredittprodukt som muliggjør håndtering av relativt store gjeldsbyrder idet man strengt tatt ikke trenger å betjene annet enn rentene. Slik sett gir dette låntakerne et handlingsrom som fort kan oppfattes som en tilstrekkelig buffer — selv om økonomien egentlig er relativt anstrengt. Men tendensen i retning av å ha penger i bakhånd kan også rett og slett skyldes akkumulasjon av økonomisk velstand; for å få rammelån krever banken både stabile inntekter av en viss størrelsesorden og en i utgangspunktet ikke-belånt eller lavt belånt boligformue. Mange slike hushold har antakeligvis tilstrekkelige økonomiske buffere, også.

4.3. LAVE KUNNSKAPER OM ØKONOMI

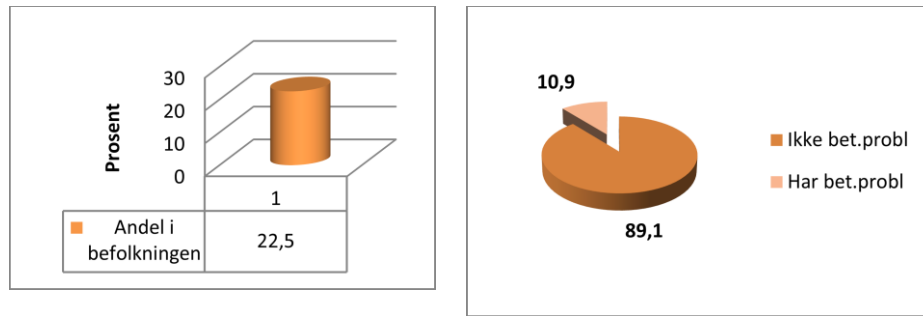
I en komplisert markedssituasjon preget av overflod på mer eller mindre kompliserte finansielle produkter som alle er mer eller mindre assosiert med risiko, er det nødvendig at økonomiske aktører har gode kunnskaper om økonomi på et visst nivå. Hovedformålet med dugelighetsundersøkelsen var som sagt nettopp å måle økonomiske ferdigheter blant norske hushold. Dette omfatter også kunnskaper om økonomi. Det ble stilt i alt åtte forskjellige kunnskapsspørsmål. Temaene omfattet nominell rente, effektiv rente, renteregning basert på konkrete eksempler, inflasjon, kjøp av aksjer og risikospredning. I sju av spørsmålene ble respondenten forelagt 3-5 svaralternativer hvorav ett var korrekt og de øvrige gale. Det åttende spørsmålet hadde 2 korrekte svarmuligheter. Andelen respondenter som svarte korrekt lå typisk mellom 60-80% med unntak av de to spørsmålene som omhandlet aksjer og sparing i fond. Her lå andelen som svarte korrekt betydelig lavere — henholdsvis 18% og 52%.

Med utgangspunkt i de åtte kunnskapsspørsmålene har vi laget en additiv indeks som

for hver respondent teller antall korrekte svar. Kunnskapsindeksen varierer følgelig mellom 0 og 8 korrekte svar. Fordelingen på variabelen er gjengitt i figur 4-2. Som vi ser er det ingen som svarte feil på alle kunnskapsspørsmålene, og bare 5% som hadde korrekt svar på samtlige åtte. Kurven

Figur 4-3: Lave kunnskaper om økonomi. N=1807. Prosent. Dugelighetsundersøkelsen 2011.

er høyreskjev, noe som betyr at tendensen går i retning av et relativt høyt antall korrekte svar; gjennomsnittet på indeksen er da også 4,9.

For å bruke kunnskaper om økonomi som avhengig variabel i logistisk regresjon, har vi to-delt kunnskapsindeksen i punktet 3. Det betyr at vi skiller mellom de som har 3 korrekte svar eller lavere på den ene siden, og de som har 4 eller flere korrekte svar på den annen. Vi betrakter da de som har 3 eller færre korrekte svar som personer med til dels svært sviktende kunnskaper om økonomi. I et slikt perspektiv framstår de som en risikoutsatt gruppe. Som vi ser i figur 4-3 dreier dette seg om en knapp $\frac{1}{4}$ av respondentene. Av disse tilhører 10,9% hushold med tilbakevendende betalingsproblemer — en andel som altså ligger noe over landsgjennomsnittet på 7,5%.

Hvis vi ser nærmere på hvilke egenskaper som har betydning for om man faller i kategorien «lave kunnskaper om økonomi» eller ikke, viser den logistiske regresjonsanalysen i tabell 4-B at ung alder, utdanning utover grunnskolenivå og det å ha boliglån eller rammelån reduserer sjansen for å være økonomisk utsatt slik det måles her. Mens utdanning typisk betyr at man erverver seg kunnskaper også på det økonomiske området, er lånetypene indikatorer på konkret erfaring med kredittmarkedet. At ung alder også reduserer sjansen for å svare feil på kunnskapsspørsmålene har antakeligvis sammenheng med at dette er aktører som har vokst opp i en kontekst hvor kredittmarkedet har blitt mer sofistikert og fått en stadig større betydning for folks økonomiske karrierer.

Omvendt viser analysen i tabell 4-B at personer som bor i hushold med årsinntekter under 400.000 har en større sjanse enn andre for å tilhøre gruppen med lave kunnskaper. Det samme gjelder kvinner; kunnskaper om økonomi har alltid vært — og fortsatt

Tabell 4-B: Lave kunnskaper om økonomi. Logistisk regresjonsanalyse. N=1808. Dugelighetsundersøkelsen 2011

	B	Exp (B)	Sig
Kjønn	1.140	3.127	.000
Alder	-.018	.982	.000
Videregående eller høyere utdanning	-.641	.527	.000
Innvandrerbakgrunn	.541	1.718	.009
Husholdsinntekt under 400.000	.337	1.401	.021
<i>Gjeld</i>			
Har boliglån	-.368	.692	.003
Har forbrukslån	.176	1.192	.319
Har rammelån	-.704	.495	.000
Har kredittkortgjeld	.078	1.081	.612
<i>Hendelser</i>			
Langtidsledig siste året	.015	1.015	.967
Blitt pensjonist siste året	.059	1.061	.784
Konstant	-.753	.471	.003

Nagelkerke R^2 : .138 Med unntak av alder er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei. Kjønn: m=0, k=1

er — kjønnet. Analysen viser dessuten at personer med innvandrerbakgrunn har en tendens til å skåre lavt på kunnskapsspørsmålene. Her er innvandrerbakgrunn definert som at man enten selv er født utenfor Norge eller at minst én av foreldrene er det.

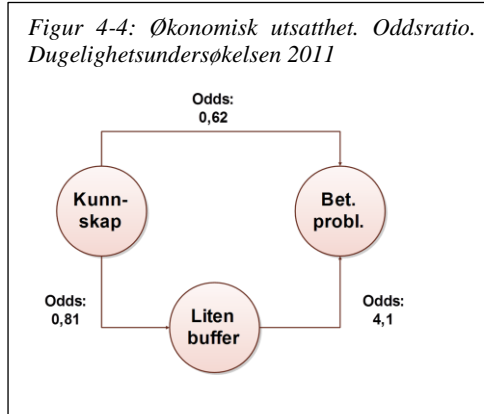
4.4. TILBAKEVENDENDE BETALINGSPROBLEMER

Som vi allerede har nevnt, ble tilbakevendende betalingsproblemer målt på samme måte i både dugelighetsundersøkelsen og SIFO-surveyen. Vi kan derfor bruke den samme utsatthetsindikatoren i analysene av begge datasettene.⁴ De er imidlertid

⁴ Jf. kapittel 2.2 og 3.4 for definisjoner og redegjørelser.

ganske ulike når det gjelder spørsmålsbatterier for øvrig. Dette betyr at dugelighetsundersøkelsen gir oss andre analysemuligheter enn SIFO-surveyen.

Parallelt med tilnærmingen i kapittel 3.4 antar vi også her at det er en sammenheng mellom indikatorene på økonomisk utsatthet. Forholdet er skjematisk illustrert i figur 4-4. Vi tenker oss et typisk problemforløp hvor utgangspunktet er at den enkelte aktør

opptrer i kredittmarkedet med et sett av kunnskaper. Dette påvirker sjansen for tilbakevendende betalingsproblemer så vel som sjansen til å operere med en for lav økonomisk buffer — noe som i sin tur øker sjansen for betalingsproblemer. De foreliggende dataene kan selvsagt verken støtte eller svekke antakelsen av slike forløp siden vi ikke opererer med tidsserier. Årsaksretningen mellom kunnskaper og buffer kan dessuten gå

begge veier — selv om det er grunn til å tro at hovedretningen er den som vises i figuren. Vi nøyer oss derfor med å estimere sammenhengen mellom 'kunnskaper om økonomi' og 'lav økonomisk buffer' ved hjelp en enkel regresjonsanalyse hvor sistnevnte utsatthetsindikator er avhengig variabel og førstnevnte indikator er eneste uavhengige variabel. Den viser at sjansen (oddsratio) for å ha en lav buffer er under 1, noe som innebærer at den underliggende sannsynligheten for lav buffer reduseres med økte kunnskaper.⁵ Videre ser vi at sjansen (oddsratio) for å ha betalingsproblemer også reduseres med økte kunnskaper med faktor 0,62 pr kunnskapstrinn. Derimot øker denne sjansen med faktor 4.1 dersom man har lav økonomisk buffer. Disse estimatene bygger imidlertid på en mer omfattende analyse — nemlig den som er gjengitt i tabell 4-C nedenfor.

Hvis vi ser nærmere på hvilke faktorer som øker eller reduserer sjansen for å ha tilbakevendende betalingsproblemer, er bl.a. inntekt av stor betydning. Den logistiske regresjonsanalysen i tabell 4-C viser at både lav inntekt og ustabil inntekt øker sjansen for betalingsproblemer. Ustabilitet er her definert som at inntekten enten varierer fra uke til uke, måned til måned eller fra sesong til sesong, eller at den mottas senere enn

⁵ En oddsratio på .81 betyr at sjansen for lav buffer er 81% av sjansen for ikke å ha det. Med andre ord: sjansen for lav buffer er 19% mindre enn sjansen for å ha en buffer på minst én månedslønn.

Tabell 4-C: Tilbakevendende betalingsproblemer. Logistisk regresjonsanalyse. N=1780. Dugelighetsundersøkelsen 2011.

	B	Exp (B)	Sig
30 år eller yngre	-.562	.570	.042
Videregående eller høyere utdanning	-.751	.472	.011
Innvandrerbakgrunn	1.120	3.064	.001
Leietaker	1.028	2.796	.000
Fører budsjett	-.934	.393	.001
<i>Gjeld</i>			
Har gjeld	-.509	.601	.031
Har tatt opp lån eller kredittkortgjeld siste 2 år	.675	1.964	.007
<i>Inntekt</i>			
Inntekt under 400.000	.486	1.625	.050
Ustabil inntekt	.619	1.858	.010
<i>Utsatthetsindikatorer</i>			
Kunnskapsindeks	-.471	.624	.009
Lav økonomisk buffer	1.406	4.081	.071
Samspill mellom kunnskapsindeks og lav buffer	.468	1.597	.014
Konstant	-3.081	.046	.000

Nagelkerke R²: .391 Med unntak av kunnskapsindeksen er alle variablene dummies: 1=ja, 0=nei.

forventet eller kanskje ikke i det hele tatt. Slike forhold har en åpenbar innvirkning på husholdets muligheter til å planlegge og styre økonomien fra dag til dag. Det kan faktisk også gjelde hushold som får inntektsøkning (Upplysnings-Centralen 1998).

Videre viser modellen i tabell 4-C at også gjeld har betydning for fordelingen av betalingsproblemer. Det er imidlertid ikke slik at det å ha gjeldsforpliktelser i seg selv er problemskapende — de fleste hushold har gjeld uten å komme opp i økonomiske vanskeligheter. Tvert om antyder resultatene at det å ha gjeld faktisk bidrar til å disiplinere husholdene til å styre økonomien i balanse. Det er de nye låneopptakene som er problemet; det å ha tatt opp lån og kreditt de to siste årene øker sjansen for betalings-

vansker. Dette er en periode med finanskriser i Norge hvor de økonomiske rammebetingelsene er blitt endret for mange hushold. Enkelte kan ha tatt på seg større låneforpliktelse enn husholdsøkonomien kan bære — f.eks. pga. at man har tapt inntekt eller fordi man ikke har kunnet håndtere prisstigning på varer og tjenester man er vant til å ha. Overgang fra avdragsfrihet til full betjening av låneforpliktelsene kan også være en medvirkende årsak til at budsjettbalansen vipper.

En tredje faktor som øker sjansen for betalingsproblemer er innvandrerbakgrunn. Som vi allerede har vært inne på er dette definert som at respondenten enten selv er født utenfor Norge eller at minst én av foreldrene er det.

Modellen viser også at leietakere har en høyere sjanse for betalingsproblemer enn andre. Dette har antakeligvis sammenheng med at denne gruppen preges av hushold som av ulike grunner ikke har klart å oppfylle samfunnets hovednorm om å etablere seg i eid bolig. Det å være leietaker utover ung alder kan i seg selv være en indikasjon på økonomisk marginalisering. De kan heller ikke utnytte den til dels kraftige verdistigningen på boliger de siste ti-årene. Dessuten er det viktig å peke på at det er risiko forbundet med å være i leiemarkedet, og at husleiene mange steder ligger høyt. Slik sett framstår leietakere som en økonomisk utsatt gruppe.

Analysen i tabell 4-C identifiserer også faktorer som beskytter eller reduserer sjansen for betalingsproblemer. F.eks. ser vi at utdanning utover grunnskolen har en slik funksjon. Det samme gjelder budsjett; dette er et styringsinstrument som øker oversikten over økonomien og følgelig også gjør det lettere både å planlegge økonomien og overholde betalingsfristene. Også hushold hvor minst en av hovedpersonene er under 30 år har en mindre sjanse for å komme i betalingsvansker. De underliggende analysene peker i retning av at betalingsproblemer først og fremst rammer det vi kan kalle samfunnets økonomiske hovedaktører — dvs. hushold i 30-40-årene som typisk er i starten på yrkeskarrieren og boligkarrieren, og som gjerne har ansvar for barn i tillegg. Vi kommer tilbake til alderseffekten i kapittel 4.5 nedenfor.

Til slutt viser tabell 4-C at de to øvrige utsatthetsindikatorne har betydning for sjansen til å utvikle betalingsproblemer. Som vi ser er det også et samspill mellom effektene av de to variablene. De må derfor fortolkes i sammenheng. Hvis vi starter med kunnskapsindeksen, viser resultatet at jo høyere kunnskapene om økonomi er desto lavere blir sjansen for betalingsvansker. Dette gjelder imidlertid først og fremst for de som ikke har en lav økonomisk buffer — dvs. de som minst har en månedslønn i bakhånd om noe uforutsett skulle skje. Blant de med lav buffer, derimot, spiller kunnskaper en betydelig mindre rolle. I denne gruppen er det isteden ganske enkelt mange-

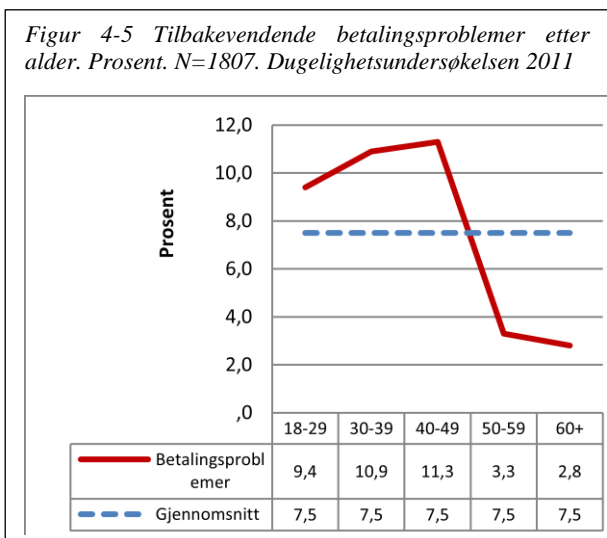
len på økonomiske reserver som er avgjørende. Kontrollert for de øvrige variablene i modellen er imidlertid sammenhengen mellom lav buffer og betalingsvansker svak.

Avslutningsvis skal det nevnes at det i tidligere faser av modellutviklingen også ble kontrollert for hendelser som arbeidsløshet og overgang til pensjonisttilværelsen. Ingenting av dette viste seg å være statistisk signifikant og ble derfor tatt ut av den endelige modellen. Det betyr imidlertid ikke at livsbegivenheter av denne typen er uten betydning, bare at de ikke har noen *selvstendig* effekt kontrollert for de variablene som faktisk ble inkludert i den endelige modellen. Imidlertid har vi sett i kapittel 4.2 at de nevnte hendelsene er statistisk signifikante mht. sjansen for å ha lav økonomisk buffer. Når denne utsatthetsindikatoren er inkludert i analysen i tabell 4-C ligger det implisitt at arbeidsløshet og overgang til pensjonisttilværelsen er modellert som variable med indirekte betydning for hvorvidt man får betalingsproblemer eller ikke.

4.5. EN KOMMENTAR OM ALDERENS BETYDNING FOR BETALINGSPROBLEMER

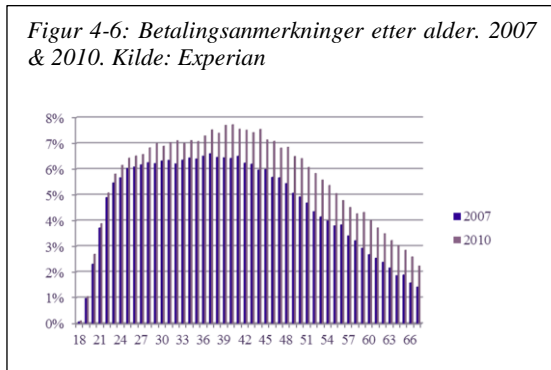
Regresjonsmodellen i tabell 4-C fokuserer ikke spesielt på aldersvariabelen, annet enn at det kontrolleres for alder. Imidlertid har det vært betydelig fokus på alder i den pågående debatten om betalingsproblemer — og da særlig de yngre forbrukernes akkumulering av kreditt og påfølgende økonomiske vanskeligheter. Vi har derfor sett på sammenhengen mellom alder og tilbakevendende betalingsproblemer i andre publikasjoner (Lavik and Tuft 2011; Poppe 2011a). Disse analysene er først og fremst basert på SIFO-surveyen. Vi skal derfor knytte noen kommentarer til alderseffekten

med utgangspunkt i dugelighetsundersøkelsen.

Figur 4-5 viser den bivarierte sammenhengen mellom alder og tilbakevendende betalingsproblemer. Kurven viser at det er i de midtre aldersgruppene at vi finner de høyeste andelen med betalingsproblemer. Dette er et noe avvikende mønster i forhold til hva vi har i sett 90-årene og mesteparten

av 2000-tallet hvor de høyeste andelene er registret blant hushold med hovedpersoner under 30 år (Poppe 1999, 2005; Lavik and Tuft 2011). Kurven for 2011 kan både reflektere en reell endring i fordelingen av betalingsvansker, og skyldes overgangen

fra telefonintervjuer til web-intervjuer. Uansett forklaring støttes resultatet av andre kilder, herunder Experians databaser hvor figur 4-6 er hentet fra. Den viser at andelen med betalingsanmerkninger ikke bare er høyest i de midtre alderskhortene, men også at det er en vekst i problemomfanget fra 2007 til 2010 i alle aldersgrupper —

særlig blant personer mellom 45 og 66 år (Se også Poppe and Borgeraas 2010). Bildet er likevel ikke dramatisk ulikt det vi har funnet tidligere; som vi ser i figur 4-5 er andelen problemhushold blant de yngste fortsatt høy, forskjellen mellom de under 30 og de mellom 30 og 50 er relativt beskjeden, og vi må fortsatt til aldersgruppene over 50 år for å finne problemomfang som ligger under landsgjennomsnittet.

Selv i dugelighetsundersøkelsen, som har et relativt høyt antall respondenter, er det for få observasjoner under 30 år til å gjøre en detaljert studie av forskjeller i mekanismer som øker eller reduserer sannsynligheten for betalingsproblemer. Hvis vi likevel gjør et mindre dypdykk, viser de underliggende analysene at utdanning er en faktor som særlig beskytter unge mot økonomiske vanskeligheter. Omvendt ser vi at det å ha hjemmeboende barn under 15 år øker risikoeksponeringen. Det samme er tilfelle hvis man er impulsiv. Dessuten viser analysene at faktorer som nylig låneopptak, ustabil inntekt og der å være leietaker alle representerer en større risiko hvis man er over 30 år enn under. Til slutt kan vi merke oss at det å føre budsjett reduserer sannsynligheten for betalingsproblemer blant de over 30, mens det øker sjansen blant de yngre. Dette kan ha sammenheng med erfaring; mens de over 30 styrer sin økonomi med en viss suksess ved hjelp av et budsjett, begynner de unge først å gjøre dette når de får et konkret behov for bedre kontroll — f.eks. når de får betalingsvansker. Se også Poppe (2011a).

5. KONKLUSJON

I dette notatet har vi sett på 5 indikatorer på økonomisk utsatthet: endret økonomisk situasjon, dårlig råd, lav økonomisk buffer, lave kunnskaper om økonomi og tilbakevendende betalingsproblemer. Til forskjell fra de fire første viser sistnevnte indikator til en situasjon hvor risikoutsatthet har slått ut i faktiske konsekvenser som har samfunnsmessig betydning utover det enkelte husholdet som rammes. Derfor har betalingsproblemer vært den primære utsatthetsindikatoren i de analysene vi har foretatt. Basert på et gjennomsnitt av to målinger som ble foretatt omtrent samtidig våren 2011, anslår vi at rundt 7,5%, eller rundt 150.000 hushold, har tilbakevendende betalingsvansker som del av sin økonomiske og sosiale hverdag. Dette er en økning i forhold til årene forut for finanskrisen.

Det å unngå betalingsproblemer er et spørsmål om å holde en god balanse mellom totale utgifter og inntekter. Enhver mekanisme som kan forskyve denne balansen i negativ retning er en potensiell årsak til at husholdet ikke får betalt sine regninger og låneforpliktelser i tide. Noe forenklet kan vi si at sannsynligheten for å havne i slike vanskeligheter avhenger av faktorer som enten øker utgiftene, reduserer inntektene eller tilslører sammenhengene mellom økonomiske valg og fremtidige konsekvenser. I tillegg kommer individuelle kvaliteter som moral, ordenssans og evne til selvkontroll. Årsaksmekanismene opererer altså på forskjellige nivåer — fra det globale og nasjonale nivået hvor den økonomiske utviklingen er preget av tiltakende finansialisering, til husholdsnivået og det individnivået hvor sosiale føringer, livsbegivenheter og individuelle valg og preferanser kan spille en avgjørende rolle.

Fra et samfunnsmessig synspunkt er det viktig å få innsikt i hvordan disse mekanismer til enhver tid slår ut fordi de over tid kan føre til at økonomiske problemer i befolkningen brer om seg og akkumuleres til svært alvorlige problemtilstander. I de foreliggende to undersøkelsene — SIFO-surveyen og dugelighetsundersøkelsen —

har vi hovedsakelig konsentrert oss om et «mellomnivå» med fokus på økonomiske og sosiale faktorer samt utvalgte livsbegivenheter som kan påvirke budsjettbalansen. I utviklingen av de endelige analysene har vi kontrollert for enkelte individuelle egenskaper som for eksempel impulsivitet uten at slike variable slo tungt inn. De mer makro-økonomiske forhold inngår stort sett som et bakteppe i analysene av risikoutsatthet. Men noen av dem er eksplisitt til stede i modellene våre; det gjelder ikke minst livsbegivenheter som arbeidsløshet, sykdom og overgang til pensjonisttilværelsen, som riktignok er målt på individnivå, men som selvsagt er nært knyttet opp mot nasjonale og globale økonomiske forhold.

Det har vært et poeng i dette notatet å se de 4 øvrige indikatorene på økonomisk utsatthet som mulige «forløpere» til betalingsvansker; altså som del av prosesser som fører hushold inn i tilbakevendende betalingsproblemer. Det trenger selvsagt ikke være slik; det kan være andre veier inn i problemsituasjonen, og den kan også inntreffe plutselig uten lange utviklingsforløp. Likevel har vi, kontrollert for en rekke andre variable, funnet at det er en sammenheng mellom utsatthetsindikatorene. Analysene fra SIFO-surveyen viser at dersom det inntreffer negative endringer i husholdsøkonomien eller man har dårlig råd — alt innenfor en 12 måneders periode — er det henholdsvis 2,6 or 7,7 ganger så høy sjanse for at husholdet også har betalingsvansker (tabell 3-C). Tilsvarende viser analyser basert på dugelighetsundersøkelsen at sjansen for slike problemer øker dersom man har lav økonomisk buffer, og reduseres hvis kunnskapene om økonomi er gode (Tabell 4-C). Det siste tyder på at betalingsproblemer, alt annet likt, kan forebygges — i hvert fall i noen grad.

Hvis vi går mer i dybden på hva som øker risikoen for økonomisk utsatthet, er det særlig tre forhold som framstår som viktigere enn andre i den betydning at de har statistisk signifikant betydning i modelleringen av samtlige 5 typer av utsatthet. For det første: alder. Mens sjansen for endret økonomi øker med alderen, reduseres sjansen for dårlig råd, lav buffer, lave kunnskaper om økonomi og tilbakevendende betalingsproblemer hvis man er ung. Dette betyr at økonomisk utsatthet er til dels sterkt betinget med livsfase — selv når det kontrolleres for en rekke andre faktorer som inntekt, gjeld og familietype. Vi har også sett at flere av de øvrige forklaringsfaktorene virker ulikt blant unge og eldre. Det gjelder særlig utdanning, det å ha hjemmeboende barn og det å være leietaker. For det andre: lav inntekt. Dette er en gjenganger i samtlige modeller av økonomisk utsatthet som øker sjansen for både endringer i økonomien, dårlig råd, lav buffer, lave kunnskaper og betalingsproblemer. For det tredje: langtidsledighet: Dette er en viktig forklaring på økonomisk utsatthet som slår signifikant ut på samtlige indikatorer med unntak av lav kunnskap. Det siste er det da heller ingen grunn til å forvente.

Andre faktorer har varierende betydning avhengig av hvilken type økonomisk utsatthet det er snakk om. Vi har for eksempel sett at individuelle egenskaper som innvanderbakgrunn, det å være leietaker og det å føre budsjett har innvirkning på sjansen for å få betalingsproblemer; mens de to førstnevnte variablene øker denne sjansen, har den sistnevnte en motsatt effekt. Videre er utdanning utover grunnskolen en beskyttende faktor i forhold til lave kunnskaper og betalingsvansker. Barnefamilier har derimot en større sjanse enn andre for både endringer i økonomien og betalingsproblemer. Hvis vi ser på livsbegivenheter som sykdom, det å bli pensjonist og det å bytte bolig er dette faktorer som ikke har direkte betydning for betalingsvansker, men derimot viktige mekanismer mht. endret økonomi og dårlig råd. Det å bli pensjonist har dessuten innvirkning på sjansen for å ha lav økonomisk buffer.

I et mer overordnet perspektiv må økonomisk utsatthet knyttes til den økende finansialiseringen av økonomien. På makro-økonomisk nivå handler dette både om kanalisering av kapital til verdiskapningen i samfunnet, og om deregulering av økonomien og den påfølgende demokratiseringen av lån og kreditt. På husholdsnivå har dette betydd økte forventninger til lånefinansiert investering og forbruk, kombinert med et tilhørende sett av muligheter i markedene for finansielle produkter, boliger, varer og tjenester. Akkurat som i de fleste andre land vi er vant til å sammenligne oss med har husholdene innfridd — noen vil si: overoppfyllt — disse forventningene; i 2010 passerte det samlede utlån til norske hushold 2000 milliarder kroner, et tall som i løpet av høsten 2011 har steget ytterligere til rundt 2125 milliarder. Mesteparten av denne veksten skyldes høy etterspørsel og prisvekst i boligmarkedet; rundt 80% av oss bor til enhver tid i selveide boliger, og hele 95% vil trolig eie en bolig i løpet av livet. Men noe skyldes at husholdene, særlig på 2000-tallet, har fått stadig bedre muligheter til — og også er blitt villige til — å låne til rent forbruk.

I et slikt perspektiv ligger det generelle utsatthetsmomentet i at husholdene i stadig større grad søker velferd og sosialt ønskede livsstiler gjennom å gire inntekten med lånte penger. Historisk sett er dette en nyhet. Tilbudssiden pøser da også på med store mengder lån og kreditt i alle deler av alderskontinuumet. Mens fokuset i samfunnsdebatten lenge har vært på de unges opptak av særlig forbrukslån og kredittkortgjeld, står det egentlige slaget om bankkundene i de eldre aldersgruppene. Dette er hushold som typisk har formue som kan utnyttes til mer investering og mer forbruk. Som låntakere blir man dermed avhengig av en positiv utvikling på hel en rekke områder som helt eller delvis ligger utenfor den enkeltes kontroll — herunder prisen på penger, personbeskatningen, lønnsutviklingen, jobbsikkerheten, verdiutviklingen på boligen, samt god helse og stabile familieforhold.

Gjeldens betydning for risikoutsatthet kan neppe undervurderes. I likhet med stater kan også husholdene til slutt få for mye gjeld. Det er mye som tyder på at vi står ved et veiskille; mange stater står på konkursens rand, hushold i land som USA, Hellas, Storbritannia og Spania drives inn i ren fattigdom, og i Norge utgjør privatgjelden en risiko som fort kan føre til en eksplosiv vekst i omfanget av betalingsproblemer om for eksempel finanskrisen skulle slå hardere inn. I de foreliggende analysene er dessverre gjeldens betydning mangelfullt modellert og trolig også underestimert. Vi har riktignok sett at nylige låneopptak øker sjansen for betalingsvansker. Men gjennomgående mangler de to datasettene gode variable som kan beskrive husholdningenes gjeldssituasjon på en tilfredsstillende måte. I fremtidige datainnsamlinger i 2012 vil dette nødvendigvis måtte bli dekket opp bedre.

REFERANSER

Braathen, F., and S. E Furulund. 2008. "Tre av ti har lite i bakhånd." *Aftenposten nettutgave*, May 9.

Epstein, G. A., ed. 2005. *Financialization and the World Economy*. Cheltenham: Edward Elgar Publ.

Harvey, D. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Hjertaker, I, and B. S Tranøy. 2010. "Opportunistisk Keynesianisme - Om bankstere og økonomisk politikk." in *Markedets fremtid: Kapitalismen i krise?* Trondheim: Cappelen Akademisk Forlag.

Lavik, R, and P. A Tufte. 2011. *Husholdningenes økonomiske situasjon 2011*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).

Lewitt, M. E. 2010. *The Death of Capital. How Creative Policy Can Restore Stability*. New Jersey: John Wiley & Sons.

Manolopoulos, J. 2011. *Greece's "Odious" Debt: The Looting of the Hellenic Republic by the Euro, the Political Elite and the Investment Community*. London & New York: Anthem Press.

Poppe, C. 2011a. *Betalingsproblemer. Norske hushold 2011*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).

Poppe, C. 2011b. *Financialisation. A Clarification of Concepts*. Oslo: SIFO.

Poppe, C. 2005. *Husholdningenes betalingsproblemer i oppgangstider*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).

Poppe, C. 1999. "Risk Exposure to Payment Problems. Payment Problems Among Norwegians in the Nineties." Pp. 35–61 in *Consumer Strategies in a Changing Financial Market. 60th Anniversary Seminar October 1999*. Oslo: SIFO.

Poppe, C., and E Borgeraas. 2010. *Økonomiske problemer i oppgangstider*. Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).

Poppe, C., and T. B. Jakobsen. 2009. *Lånefest? Betydningen af kreditfinansieret forbrug blandt udvalgte grupper i den danske middelklasse*. Edited by L. L. Andersen. København: Thomson Reuters.

Stortingsmelding nr 9. 1989. *Om forbrukerpolitikken*. Oslo.

Opplysnings-Centralen. 1998. *Andel med anmarkning, December 1998*.